

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat
Postma, J.K.T.

Citation

Postma, J. K. T. (2017, February 14). *Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45861>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45861> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Postma, J.K.T.

Title: Alexander Gogel (1765-1821): grondlegger van de Nederlandse staat

Issue Date: 2017-02-14

2 De voorbereiding van de Bataafse omwenteling

AFKOMST, JEUGD EN KOOPMANSCHAP

In 1792 verscheen Gogel voor het eerst op het politieke toneel toen hij zich in Amsterdam aansloot bij de patriotse beweging. Daarna speelde hij een belangrijke rol in de voorbereiding van de Bataafse Omwenteling. Over zijn levensloop vóór 1792 is niet veel bekend.

Gogel werd op 10 december 1765 geboren in Vught in de Meijerij van 's-Hertogenbosch, behorend tot Staats-Brabant, een van de Generaliteitslanden.¹ Hij was de zoon van Alexandrina Crul, voortkomend uit een tamelijk welgestelde Haarlemse bierbrouwersfamilie en Johann Martin Gogel, die uit een vooraanstaande koopmansfamilie in Frankfurt am Main stamde. Alexandrina Crul was op 20 december 1722 in Haarlem geboren als dochter van Cornelis Crul en Adriana Blauwkamer. Cornelis Crul was lid van de al twee eeuwen bestaande Haarlemse rederijderskamer 'Trou moet blycken', wat erop wijst dat hij tot de gezeten burgerstand behoorde.² Alexandrina verloor haar vader al op jeugdige leeftijd. De moeder van Alexandrina, Adriana Blauwkamer, was een zelfstandig optredende vrouw, gelet op het proces dat zij als 'weduwe en boedelhoudster' in 1736 namens een aantal familieleden bij het Hof van Holland voerde om de nalatenschap van haar kort daarvoor overleden broer veilig te stellen.³

Een broer van Alexandrina, Willem Crul, trad toe tot de zeedienst en werd in 1752 benoemd tot kapitein ter zee aan de Maze.⁴ Nadat hij met zijn vrouw in Den Bosch was gaan wonen, kocht hij in 1753 in het nabij gelegen Vught een huis voor zijn moeder en de bij haar inwonende dochters Alexandrina en Elisabeth.⁵ Alexandrina ontmoette daar Johann Martin Gogel, die officier was in het Staatse leger en die in 1761 met haar in het huwelijk trad. Johann Martin, geboren in 1724, had een militaire loopbaan gekozen. Hij diende als vaandrig in een regiment infanterie dat in een van de garnizoenen rondom Den Bosch was gelegerd, dicht bij het dorp Vught.

1 Kleijn, 'Kwartierstaat van Izaak Jan Alexander Gogel'.

2 Meijer, *Pieter Langendyk*, 25, 65.

3 Rekest van 28 november 1736 aan het Hof van Holland, NA, Hof van Holland, inv.nr. 3124, folionr. o82.

4 De fraai uitgevoerde aanstellingsakte tot kapitein ter zee, ondertekend door Anna van Hannover, bevindt zich in het archief van Gogel, NA, inv.nr. 1.

5 Willem Crul kocht dit huis in 1753 en verkocht het in 1773, kort na de dood van zijn moeder eind 1772, Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC), schepensprotocol Vught, inv.nrs. 54 en 55.

De stamboom van Johann Martin en zijn familie ging terug op een visser die eind zestiende eeuw in Neurenberg woonde.⁶ Een familiewapen met een vis die door een opwaartse pijl doorboord werd, duidde op deze afkomst.⁷ In het midden van de zeventiende eeuw vestigde de reformatorische koopmansfamilie zich in Frankfurt am Main, waar ze in het maatschappelijke en kunstzinnige leven een belangrijke rol speelde. Een oom van Gogel, Johann Noë, werd bekend door zijn kostbare verzameling schilderijen en boeken. Zijn voorname koopmanswoning was voorzien van een bibliotheek en een schilderijen kabinet dat vier grote kamers besloeg.

Het huwelijk van Alexandrina en Johann Martin, die intussen tot luitenant was opgeklommen, werd op 22 juni 1761 te Sint-Michiëlsgestel voltrokken.⁸ Aanvankelijk ging het jonge paar in een bij Vught gelegen landhuis 'Muyseric' wonen.⁹ Wellicht had het huwelijk met Alexandrina aan het bereiken van een zekere welgesteldheid bijgedragen. Waarschijnlijk stelde een nalatenschap Johann Martin in staat in 1765 de militaire dienst te verlaten. Zijn naam kwam in elk geval daarna niet meer in de officiersboekjes voor.¹⁰ Hij bereikte uiteindelijk de rang van kapitein.¹¹ Kerkelijk was hij actief, enkele jaren (1778-1780) was hij ouderling bij de Nederlands Gereformeerde Gemeente in Vught.¹²

Op 12 augustus 1765 kocht Johann Martin een monumentaal huis en hof aan het Marktveld, tegenwoordig een dubbel woonhuis met de nrs. 34-36 in Vught, destijds was het één woning.¹³ In dit 'schoon ende welgeleghen huys' werd Alexander op 10 december 1765 geboren. De doop vond de volgende dag plaats in de toen nog protestantse Grote Kerk (de tegenwoordige St. Jan) in 's-Hertogenbosch.

Gogels doopnamen waren Isaacq Johann Alexander. Het is niet eenvoudig om zijn roepnaam te achterhalen. Mannen spraken elkaar in die tijd niet met de voor naam aan, zeker niet in brieven. Zo gebruikten Gogel en Canneman in de brieven die ze aan elkaar schreven alleen hun achternamen, terwijl ze erg goed bevriend waren. Ook brieven aan zijn vrouw ondertekende hij met 'uw liefhebbende Man Gogel'.¹⁴ Toch is wel duidelijk dat voor Gogel zelf de naam Alexander het belangrijkste was. Als hij slechts één initiaal vermeldde, was dat de letter A.¹⁵ Uitgaande van de eerste naam Isaacq is wel beweerd dat Gogel van joodse afkomst was.¹⁶ Dat

6 Jung, *Die Familie Gogel*, 7.

7 Een pentekening van Gogels familiewapen, met zijn naam in eigen hand daaronder geschreven, bevindt zich in NA, Gogel, inv.nr. 1

8 Trouwboek Sint-Michiëlsgestel 1726-1764, BHIC, toegangsnr. 1445, inv.nr. 34.

9 Oldewelt, 'Het geslacht Gogel', 158.

10 Van Leeuwen-Canneman (ed.), *Briefwisseling*, xxxi noot.

11 Overlijdensadvertentie van J.M. Gogel in dossier Gogel bij het Centraal Bureau voor Genealogie.

12 Van den Eijnde, 'Gogel', 106.

13 Over de geschiedenis van het geboortehuis: Thiers e.a., 'Het "Gogelhuis", Marktveld 34-36'.

14 Gogel aan C. Gogel-Van Hasselt, 6 juni 1806, NA, Gogel, inv.nr. 129, ook in De Gou (ed.), *De Staatsregeling 1805 en de Constitutie van 1806*, 601.

15 Zie Gogels eigen tekening op de in 1790 verschenen editie van Wagenaar, *Vaderlandsche Historie*, deel 1, ('Naamlyst der inteekenaaren', 18), waarin hij als Gogel (A.) voorkomt.

16 Poell, 'Het einde van een tijdperk', 446. Poell stelt ten onrechte dat Gogel patriot was geworden, omdat hij als jood uitgesloten was van het bekleden van politieke ambten. Het kwam vrij veel voor dat protestanten en katholieken een of meer oudtestamentische namen voor hun kinderen kozen.

Afb. 1 Het geboortehuis van Alexander Gogel aan het Marktveld in Vught, tegenwoordig een dubbel woonhuis met de nrs. 34-36, destijds was het één woning, foto Carel Murk, Vught.

is echter onjuist; zijn eerste voornaam was voor hem van weinig betekenis.¹⁷ Deze kwam in zijn familie verder niet voor. Met deze voornaam, die de betekenis heeft van ‘de lachende’, kunnen de ouders hun blijdschap over de geboorte van hun zoon hebben willen uitdrukken. Een eerder kind had slechts enkele maanden geleefd en de moeder was al bijna 43 jaar bij de geboorte.¹⁸ Tegelijkertijd kan het een verwijzing zijn geweest naar het oude Duitse woord *gogel* waarvan de betekenis ‘uitgelaten vrolijk’ was.¹⁹

Gogel had een brede algemene ontwikkeling. Hij moet behoorlijk onderwijs hebben genoten, van 1776 tot 1781 bij de Franse kostschool Du Perron in Tilburg.²⁰ Hoewel nadere details over zijn jeugd en zijn opvoeding niet bekend zijn, is het waarschijnlijk dat Gogel zich daar de vaardigheid van spreken en schrijven in de Franse taal eigen maakte. Op latere leeftijd kon hij zich, behalve in het Nederlands, Frans en Duits (zijn vaders taal), ook goed uitdrukken in het Engels.

Hij voelde zich waarschijnlijk geen Brabander. Zijn ouders waren immers niet

¹⁷ Dat bewijst ook de nominatie van 120 personen voor de verkiezing van de Amsterdamse municipaliteit, opgemaakt op 19 mei 1795. Hierin werd hij aangeduid als ‘(Is.) Jan Alexander Gogel’, zie Breen, ‘De regering van Amsterdam’, 104.

¹⁸ Vles, *Gogel*, 15.

¹⁹ Jung, *Die Familie Gogel*, 7.

²⁰ Volgens een aantekening bij de bundel brieven van Canneman, NA, Gogel, inv.nr. 25; deze Franse school wordt genoemd in Tilburg Regionaal Archief, *Inventaris van het dorpsbestuur van Tilburg, 1387-1810*, 21.

uit Brabant afkomstig en zelf verhuisde hij op zijn vijftiende jaar naar Amsterdam. Slechts een enkele maal was er een verwijzing naar zijn Brabantse geboortegrond. Zo schreef zijn vriend Canneman hem naar aanleiding van het verzet van de Brabantse bevolking tegen de teruggave van kloostergoederen in 1802, dat ‘de bierbui-ken, uwe landsluiden tog *ook* niet gek zijn’.²¹

Volgens sommige bronnen was Gogel aanvankelijk voor de marine bestemd. Onder de hoede van zijn oom, de zee-officier Crul, zou hij daar een loopbaan beginnen. Door het plotselinge overlijden van de oom als gevolg van oorlogshandelingen ging dit niet door.²² Schout-bij-nacht Crul was in januari 1781 met zijn oorlogsschip de Mars uit St. Eustatius vertrokken, samen met een convooi koopvaarders. Op 4 februari werd hij in de Atlantische Oceaan onverwacht – hij wist nog niet dat de Vierde Engelse oorlog was uitgebroken – door een Engelse overmacht aangevallen. Hij verdedigde zich lange tijd, maar sneuvelde en zijn schip moest zich overgeven. De gebeurtenis leidde uiteraard tot opschudding in de Republiek.

Gogel ging kort daarna – in maart 1781 – in de leer bij een handelskantoor in Amsterdam.²³ Hij sloot daartoe, vergezeld van zijn vader, bij notaris E.M. Dorper een contract met Matthijs Jacob Boomhouer, die optrad voor zijn ‘comptoir van negotie’ Goddert Cappel en Zonen. Het was een gerenommeerd, internationaal georiënteerd handelskantoor dat al enkele decennia op de Keizersgracht was gevestigd. De jonge Gogel legde zich vast om ‘alle dagen des morgens om agt uren en des namiddags ten half vier uren ten huize van zijn voornoemde patroon te komen en aldaar tot des avonds te verblijven so lang de affaires sullen vereyschen’.²⁴ Vader Gogel stelde zich borg tot een bedrag van tweeduizend gulden voor eventuele door zijn zoon veroorzaakte tekorten.

Koopman was een achtenswaardig beroep. Zo nam in *De historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* van Betje Wolff en Aagje Deken het personage Blankaart een centrale plaats in dat het ideaalbeeld vertegenwoordigde van de ouderwets-degelijke koopman bij wiens maatschappelijk nut alle andere beroepsbezigheid achterbleef.²⁵ Overigens was in de burgerlijke koopmansideologie de handelsman gerespecteerd, speculanten en renteniers waren dat niet.

Gogel raakte al snel ingeburgerd in Amsterdam. Op 30 augustus 1781 deed hij belijdenis in de Nieuwe Zijds Kapel en werd hij lidmaat van de Nederduits Gereformeerde Kerk.²⁶ Gogel toonde burgerzin toen hij – samen met drie anderen – zijn medeburgers opriep balustrades voor hun percelen aan de grachten te plaatsen

21 Canneman aan Gogel, 20 mei 1802, ook in *BW*, 116.

22 *Galerie historique des contemporains*, deel 5, biografische schets van Gogel, 163. Volgens een levensbericht in *NA*, Gogel, inv.nr. 1, ook in de *Algemeene Konst- en Letterbode*, 29 juni 1821, zou deze mededeling echter onjuist zijn.

23 De bewerkers van de *Levensloop* van Pieter Vreede vermelden ten onrechte dat Gogel zich pas in 1791 als koopman in Amsterdam vestigde en dat hij tot die tijd in Brabant woonde, maar als ‘Brabants patriot’ niet op de voorgrond trad, Vreede, *Mijn levensloop*, 101 noot.

24 E[eghen], I.H. van, ‘De opleiding van minister Gogel’, 65.

25 Zie de inleiding van Buijnsters in zijn uitgave van de *Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart*, deel 1, 63-64.

26 Zappey, *Goldberg*, 212; Zappey vermeldt N.H. Kerk, maar de officiële naamgeving Nederlands hervormd dateert van 1816. In het spraakgebruik had de term hervormd wel al eerder ingang gevonden (mailbericht van dr. Joke Roelevink aan de auteur, 9-3-2016).

of daaraan financieel bij te dragen, nadat op oudejaarsavond 1790 tijdens een ongekend zware mist in Amsterdam zestien doden en zestien vermisten te betreuren waren, die vermoedelijk te water waren geraakt. De Heeren van den Gerechte verwelkomden de actie, maar achtten haar niet uitvoerbaar.²⁷

Gogel had intussen zoveel koopmanservaring opgedaan dat hij een eigen handelshuis kon oprichten. In maart 1791 ging hij een compagnonschap aan met Charles Pierre Pluvinet die uit Parijs afkomstig was.²⁸ Dat werd een jaar later, in februari 1792, uitgebreid met Hendrik Daniel Gildemeester. De benaming koopman had volgens het woordgebruik van die dagen een gevarieerde betekenis, van kleine textielkoopman tot hoofd van een internationaal opererend handels- of bankbedrijf. Uit een overzicht van handelspartners blijkt dat Gogels firma een vrij klein bedrijf was. Niettemin onderhield het internationale relaties met handelshuizen in Nantes, Chartres, Parijs, Luik, Aken en Genève.²⁹ Er werd gehandeld in alles en met iedereen, als er maar iets te verdienen viel.

Gogel probeerde in deze jaren evenals vele anderen grond aan te kopen in de Verenigde Staten. Erg actief daarin was de Club van Zes, waarin bekende kooplieden als Wilhem Willink, Nicolaas van Staphorst en Pieter Stadnitski participeerden, terwijl Rutger Jan Schimmelpenninck als advocaat optrad.³⁰ Gogel sloot in 1793 voor zijn firma een koopcontract voor een stuk grond van twaalf vierkante mijl of 7680 acres in het Noordoosten van Amerika. De overeenkomst werd echter ondanks zijn hardnekkig aandringen nooit uitgevoerd.³¹ De grondeigenaar Robert Morris had teveel grond verkocht en Gogel moest wijken voor een contract van de Club van Zes dat even eerder was afgesloten.³² Een tweede opmerkelijke activiteit was de bemoeienis van Gogels koopmanshuis met de handel in wapentuig. Zo reisde Gogel in november 1792 naar Straatsburg in verband met de levering van een grote partij geweren aan het Franse Rijnleger.³³

Belangrijke Amsterdamse zakenrelaties van Gogel waren Saportas en Goldberg. Met beiden zou hij tijdens zijn loopbaan in de publieke dienst intensieve contacten onderhouden. Jacob Saportas was een joodse effectenmakelaar met patriotse sympathieën die zijn leven lang in de handel werkzaam zou blijven. Johannes Goldberg, een makelaar en assuradeur met een sterke patriotse overtuiging, was in vele

27 *Nieuwe Nederlandsche Jaarboeken (NNJB)*, deel 26 (1791) 20-25.

28 Contract van compagnonschap, 7 maart 1791, afgesloten bij notaris J.H. Zilver, GAA, Notarieel Archief, inv. nr. 445, 17306/72.

29 Contract tot beëindiging van compagnonschap, 14 april 1796, afgesloten bij notaris P.C. Nahuys, GAA, Notarieel Archief, inv.nr. 433, 16748/50.

30 Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 240. Van Winter noemt als formele deelnemers de firma's Willink, Stadnitski, Van Staphorst, Van Eeghen en Ten Cate & Vollenhoven, alsmede Rutger Jan Schimmelpenninck.

31 De aankoop werd geregeld bij een in het Engels gesteld contract, afgesloten bij notaris Nahuys, 10 januari 1793, GAA, Notarieel archief, inv.nr. 433, 16743/11, zie ook Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, 242 noot, 247 noot. Een Amerikaanse bewerking van zijn boek, getiteld *American finance and Dutch investment*, vermeldt dat Gogel in 1793 de Verenigde Staten bezocht (deel 2, 676 noot). Daarvoor wordt verwezen naar een brief van 30 november 1793 van Cazenove, vertegenwoordiger van de Club van Zes aan Stadnitski, die ik niet heb kunnen achterhalen. Elders heb ik geen aanwijzing kunnen vinden voor dit bezoek.

32 Van Winter, *Het aandeel van den Amsterdamschen handel*, deel 2, 247.

33 Stukken hierover in NA, Gogel, inv.nr. 3.

opzichten met Gogel te vergelijken, omdat ook hij later bestuurlijke functies ging vervullen. Beiden waren intelligent, ijverig en belezen. Ze waren in de praktijk gevormd en hadden geen academische opleiding.

KENNISMAKING MET DE PATRIOTTEN

Evenals vele andere Amsterdammers uit de middenklasse sloot Gogel zich aan bij de patriotse beweging, die gericht was op de politieke emancipatie van deze klasse. In 1792 werd hij lid van het Amsterdamse politieke genootschap *Doctrina et Amicitia*. Dit invloedrijke gezelschap kwam voort uit de Vaderlandse Sociëteit, die in de jaren tachtig de voornaamste patriotse organisatie in de Republiek was. De patriotten hadden kritiek op stadhouder Willem v, onder meer naar aanleiding van het slechte verloop van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). Ze wilden een einde maken aan de machtspositie van de stadhouder en de met hem verbonden regenten. Toen ze dicht bij een machtsovername kwamen, kon de stadhouder in 1787 zijn positie slechts herstellen met behulp van Engels geld en een Pruisische militaire interventie, waarna de patriotse beweging werd neergeslagen. De stad Amsterdam, het belangrijkste patriottencentrum, bood het langst tegenstand, maar gaf zich in oktober 1787 over. Duizenden patriotten vluchtten naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk.

De leden van de Vaderlandsche Sociëteit verloren in 1787 alle posities in en rond het stadsbestuur. De Sociëteit zelf werd verboden en gesloten verklaard. Daarna hielden de patriotten zich aanvankelijk erg rustig, toch kwamen ze al snel weer samen in studie- en leesgezelschappen. In mei 1788 richtte een aantal voormalige leden van de Vaderlandse Sociëteit de nieuwe sociëteit *Doctrina* op. Het was een zogenaamd kunst- en letterlievend gezelschap, er werd echter vooral over politiek gepraat. De briljante advocaat Rutger Jan Schimmelpenninck, die in 1784 in Leiden was gepromoveerd op een staatkundig onderwerp, was een prominent lid en hield regelmatig lezingen.³⁴ Hij was afkomstig uit een doopsgezinde koopmansfamilie in Deventer, zelf was hij hervormd gedoopt. Hij verhuisde in 1785 naar Amsterdam en ging – ook door zijn huwelijk met de dochter van de vermogende notaris P.C. Nahuys – tot de financiële elite behoren. Hij bouwde een advocatenpraktijk op met veel grote kooplui in zijn cliëntenbestand. Schimmelpenninck was goed van de tongriem gesneden. Hij toonde zich een overtuigd, zij het gematigd patriot. Vanwege zijn omvangrijke praktijk, die hij zijn volledige aandacht gaf, hield hij zich buiten de actieve politiek.

Tussen Gogel en Schimmelpenninck was er een verre familieverwantschap die via Schimmelpennincks vrouw, Catharina Nahuys, en Gogels moeder liep. Catharina Nahuys was verwant aan Cornelis Jan Wouter Nahuys. Deze was getrouwd met Johanna Elisabeth Crul, die een dochter van Willem Crul en dus een nicht van

³⁴ Schimmelpenninck, *Eene wel ingerigte volksregeering*; Hagen, *President van Nederland*, 69; Uitterhoeve, *Kraijenhoff*, 96.

Alexander Gogel was.³⁵ Gogel zou goed bevriend raken met Nahuys. Voor Schimmelpenninck en Gogel speelde de wel zeer verre verwantschap nauwelijks een rol. Ze gebruikten een enkele maal de aanhef ‘waarde neef’ in hun brieven.³⁶ Meestal was het echter ‘waarde vriend’.³⁷

Gogel was als patriot veel radicaler dan Schimmelpenninck. Aan Gogel is ergeris over Schimmelpennincks fletse politieke kleur bij Doctrina toegeschreven, tot uiting komend in de uitspraak: ‘ach, dat gij koud waart of heet. Maar nu gij lauw zijt ...’.³⁸ Ook in ander opzicht bestond er een zekere afstand tussen de vier jaar oudere, gepromoveerde advocaat met een zwierige levenshouding, die goed thuis was in de wereld van rijke financiers en grote zakenlui, en de kleine zakenman, die in de praktijk van een Amsterdams koopmanshuis was opgeleid en die zuinig en vrij bekrompen leefde. Schimmelpenninck was charismatisch, Gogel had weinig uitstraling.

Gogel voelde zich in Doctrina politiek veel meer verwant met een groep nieuwkomers, die pas in de jaren negentig actief was geworden en die de eenheidsstaat propageerde. De groep had zware kritiek op de patriotse denkbeelden van de jaren 1780-1787, die waren gericht op een versterking van de stedelijke macht ten opzichte van de stadhouder en herstel van de staatkundige verhoudingen van de eerste periode van de Republiek.³⁹ Van een praktisch en concreet streven naar staats-eenheid was in de jaren tachtig nog geen sprake.⁴⁰ Een dergelijk geluid was alleen te horen toen de Pruisen in 1787 de Republiek al waren binnengevallen en de militaire situatie voor de patriotten zeer precair was geworden. Door de Pruisische inval kwam er echter een eind aan de patriotse invloed.

Pas een aantal jaren later doken bij de patriotse bannelingen die naar Frankrijk waren gevlucht plannen voor een centralisatie op.⁴¹ In de kring rond voormalig hoogleraar Johan Valckenaer bestonden in 1791 gedachten over het afschaffen van de gewestelijke soevereiniteit en het aanstellen van ministers bij de uitvoerende macht. Deze ideeën stuitten bij de patriotten in het vaderland op weerstand, omdat Valckenaer tevens voorstelde Willem v uit te roepen tot constitutioneel vorst.⁴² Nicolaas van Staphorst, eveneens vooraanstaand lid van Doctrina, noemde het plan van Valckenaer onaanvaardbaar; de stadhouder moest juist van het politieke toneel verdwijnen.⁴³ Ook andere plannen van patriotse bannelingen in Frankrijk hadden weinig invloed.

Het streven naar een eenheidsstaat, het unitarisme, moet dan ook niet worden

35 Van Epen, *Het predikantengeslacht Nabuys*, 57-58.

36 Schimmelpenninck aan Gogel, 25 maart 1812, NA, Gogel, inv.nr. 26. Volgens het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, ix, kolom 1782 is ‘neef’ een oude vorm van neef. Het gaat bij deze term om verschillende vormen van familiebetrekkingen. Ook bij afwezigheid van familiebanden werd de term wel gebruikt om een vriendschappelijke relatie aan te duiden.

37 Schimmelpenninck aan Gogel, 17 september 1798, in: *GAGN*, deel 3, band 2, 457-459.

38 Rogier, ‘Schimmelpenninck’, 80.

39 Klein, *Patriots Republikanisme*.

40 Klein, ‘De sprong naar ’95’, 45.

41 Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 528-536.

42 Sillem, *Valckenaer*, deel 1, 155.

43 N. van Staphorst aan J. van Staphorst, 2 oktober 1791, in: Sillem, *Valckenaer*, deel 1, bijlage 8.

gezien als een Frans importartikel.⁴⁴ Natuurlijk speelde bij het Bataafse streven het voorbeeld van de Franse centralisatie wel mee, net zo belangrijk was echter het besef dat de patriottenbeweging van 1787 mislukt was door de versnipperde aanpak met de nadruk op een herstel van de macht van lokale gemeenschappen. Het bewustzijn groeide dat het stelsel met zelfstandige gewesten en steden verouderd was. Zo kreeg het pleidooi voor een eenheidsstaat van de oud-predikant Bernardus Bosch, dat deze in 1793 onder het pseudoniem Vrijhart in een pamflet publiceerde, een geheel Nederlandse uitwerking en historische legitimering.⁴⁵

In de geschiedschrijving is enige discussie gevoerd over de sprong van 1787 naar het midden van de jaren negentig is gemaakt. Er is op gewezen dat bij de patriotten van de jaren tachtig toch ook wel enkele geluiden te horen waren, gericht op het internationaal herwinnen van de macht en het aanzien van de staat.⁴⁶ Ook wilden toen de meest radicale patriotten zoals Pieter Vreede het oude Nederlandse regime loslaten; ze wilden het vervangen door een nieuwe republikeinse constitutie.⁴⁷ Deze verwantschap tussen het patriotse denken van de jaren tachtig en het Bataafse republicanisme van de jaren 1792-1793 heeft wellicht de weg vrijgemaakt voor het idee van de eenheidsstaat.⁴⁸

Hoe dan ook, de eenheidsstaat werd een vast element in de gedachtenvorming binnen de sociëteit Doctrina. Dat gebeurde onder leiding van de jonge jurist Samuel Wiselius, die in deze jaren voor Gogel de ideologische leidsman was.⁴⁹ Wiselius deed in een vertoog dat hij pas veel later zou publiceren, een frontale aanval op de Unie van Utrecht van 1579. Dat ‘pronkstuk van Nederland’ was voor hem niet langer een eerbiedwaardig staatsgebouw dat zorgvuldige restauratie verdiende, maar een ‘oud-gotische federatieve bond’, een bouwval rijp voor de sloop.⁵⁰ Voor het slagen van een omwenteling zag hij de nationale eenheid als een essentiële voorwaarde.

Het streven naar de een- en ondeelbaarheid sprak Gogel vanuit zijn praktische koopmansgeest sterk aan. Als koopman wilde hij de gewesten samensmeden tot één staat om zo de interne handelsbelemmeringen te kunnen opruimen, waarmee een grotere welvaart in het verschiep lag. Dit werd zijn belangrijkste programmatische streven waar hij met grote hardnekkigheid aan vast zou houden. Over de Unie van Utrecht uitte hij zich echter voorzichtig. Dit verdrag was volgens Gogel oorspronkelijk een in haast ontworpen ‘meesterstuk’, dat echter was misbruikt door latere regeerders, te beginnen met stadhouder Willem iv. Het stadhouderschap was daarna te vergelijken met een monarchie. ‘Een heerschzugtigen dwingeland’ was ‘met naburige dwingelanden ten koste des volks verbintnissen aangegaan’. Deze mening gaf Gogel in een ‘gedenkschrift’ dat hij aan het eind van 1794 over zijn acti-

44 De Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie*, 387; Van Sas, *De metamorfose*, 257-258, 393 noot.

45 Van Sas, ‘De Republiek voorbij’, 65-79.

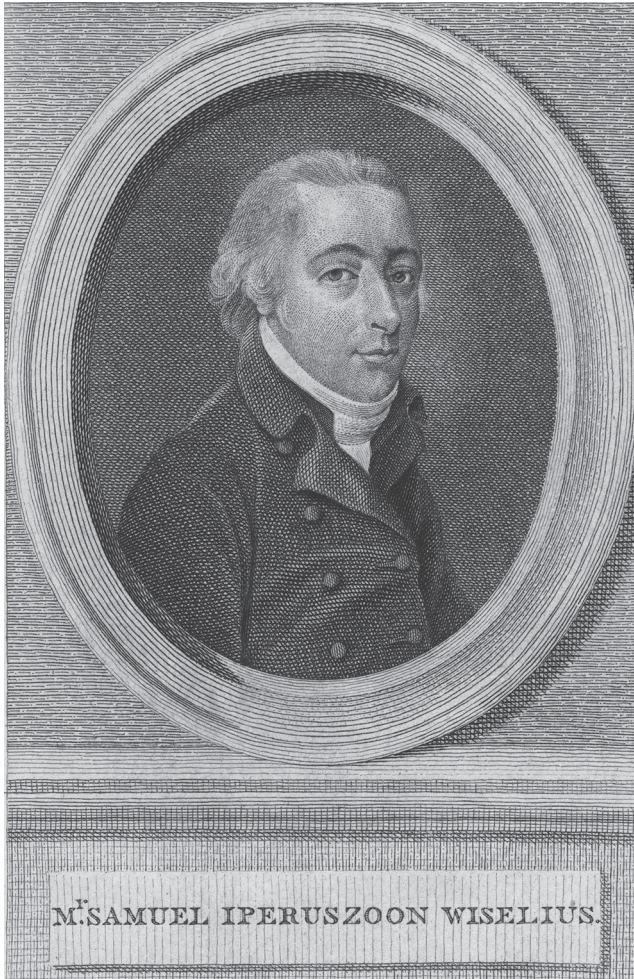
46 Kossmann, ‘De ineerstorting van de Patriottenbeweging’, 125.

47 Velema, *Republicans*, 187-188.

48 Velema, ‘1795 en de geschiedenis van het Nederlandse republikanisme’, 29-38.

49 Joor, ‘Samuel Iperuszoon Wiselius’.

50 Wiselius, *De staatkundige verlichting*, aangehaald in Van Sas, *De metamorfose*, 280.

Afb. 2 Portret van Samuel Iperuszoon Wiselius, prent door Reinier Vinkeles, ca. 1800, Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-1906-1186.

viteiten in dat jaar opstelde.⁵¹ In dezelfde bombastische patriotse taal ging Gogel in op de gebeurtenissen van 1780-1787. De Vierde Engelse oorlog had de ogen van de Bataven geopend, de 'nationale geest' was opgewekt, er waren in 1786-1787 schokken aan het 'gevloekte' Oranjabewind toegebracht. Uiteindelijk wisten de 'dwingelanden' echter met behulp van buitenlands geweld de vrije Batavier opnieuw onder het juk te brengen.

In zijn 'gedenkschrift' schreef Gogel, terugkijkend op de internationale ontwikkeling van de laatste jaren dat deze aanvankelijk 'den Batavier weer nieuwe hoop en nieuwen moed' had gegeven. Hij doelde hier concreet op het oprukken van de Franse troepen naar het noorden, nadat het revolutionaire Frankrijk in 1792 in oorlog was geraakt met Pruisen en Oostenrijk. In dat jaar was de Franse generaal

⁵¹ Gogel, 'Gedenkschrift over de patriotten te Amsterdam in het jaar 1794', NA, Gogel, inv.nr. 2, ook in GAGN, deel 1, 367-379.

Dumouriez de Zuidelijke Nederlanden binnengevallen en had hij zelfs Nederlands grondgebied bezet. Hij steunde onder meer op een ‘Légion franche étrangère’, ook wel Bataafs Legioen genoemd, waarin Hendrik Willem Daendels een leidende rol had.⁵² Vervolgens werden ook Engeland en de Republiek in de strijd betrokken, doordat Frankrijk op 1 februari 1793 de oorlog aan beide landen verklaarde. Dumouriez werd in april 1793 echter door een Europese coalitie verslagen. Hij liep vervolgens over naar de vijand waarmee zijn rol was uitgespeeld. Dit verraad van Dumouriez sloeg volgens Gogel de hoop van de patriotten de bodem in. De volgende maanden was er ‘weinig uitzicht op spoedige redding’. Daarop gerichte ‘pogingen’ van patriotten moesten volgens Gogel dan ook als te roekeloos worden beschouwd.⁵³ Gogel vermeldde in zijn ‘gedenkschrift’ niet dat door het verraad van Dumouriez de positie van Robespierre en de radicale Jacobijnen was versterkt en daarmee de komst van de terreur in Frankrijk was versneld. Vanaf begin juni 1793 moesten duizenden Fransen deze bloedige terreur met de dood bekopen. De strijd van de Fransen tegen de buitenlandse vijanden stokte, omdat zij zich geheel concentreerden op hun binnenlandse troebelen.

GOGEL ALS ACTIVIST

Toch verwachtte Daendels in januari 1794 dat het Franse leger een omwenteling in Nederland zou steunen. Hij drong er daarom bij de Amsterdamse advocaat Willem van Irhoven van Dam op aan om als patriot ‘de handen aan het werk te slaan’. Tevens verzocht hij ‘een vertrouwd persoon’ te sturen om informatie over de situatie in de Republiek te verschaffen.⁵⁴ Om Daendels boodschap te bespreken riep Van Dam een aantal patriotse vrienden bijeen in zijn huis aan de Keizersgracht. Naast de kooplui Gogel en Goldberg waren dat de arts Kraijenhoff, de boekdrukker Crayenschot en de lector in de wiskunde Aeneae.⁵⁵ De reactie van Van Dam was voor Daendels echter teleurstellend. Zonder een interventie van het Franse leger achtte ‘de club’ een revolutie onmogelijk.⁵⁶ Van Dam liet zich laetdunkend uit over de geldzuchtige, gemakzuchtige en lafhartige patriotten. ‘De Hollandse patriot trekt (bij het naderen van zijn verlossers) rimpels in zyn voorhoofd, zugt, steekt een pijp Tabak aan, en gaat dezelve vreedzaam in zijn agterkamer zitten uitrooken’.⁵⁷ Wel ging de groep in op het verzoek van Daendels een afgezant te sturen om met de Fransen te overleggen. Gogel toonde zich bereid deze missie te ondernemen die gezien de oorlogssituatie een gevaarlijke tocht zou worden. Hij was dan wel de jongste van het

52 Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 383.

53 GAGN, deel 1, 368.

54 Daendels aan Van Irhoven van Dam, 19 januari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 17-19, een uittreksel in GAGN, deel 1, 376.

55 GAGN, deel 1, 368.

56 Van Irhoven van Dam aan Daendels, 31 januari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 19-24, enkele passages in GAGN, deel 1, 377.

57 Van Irhoven van Dam aan Daendels, 16 februari 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 40-48 en gedeeltelijk in GAGN, deel 1, 381-382.

gezelschap, maar stond bekend als een overtuigd en betrouwbaar patriot. Vooral was van belang dat hij door zijn internationale handelscontacten in het buitenland had gereisd. Deze riskante reis liet Gogels politieke durf zien. Hij was een activist, die het niet alleen ging om het getuigen, maar die vooral zaken gedaan wilde krijgen.

Gogel vertrok op 3 februari naar Comines in de Zuidelijke Nederlanden aan de grens met Frankrijk. Hij moest de Fransen erop wijzen dat zonder hun hulp een revolte onmogelijk was, terwijl hij diende te voorkomen dat zij Nederland als ‘pays conquis’ zouden aanmerken. De zelfstandigheid tegenover Frankrijk versus het verwezenlijken van de patriotse idealen zou gedurende zijn gehele politieke loopbaan voor Gogel een dilemma blijven. Na een moeizame en gevaarlijke tocht kwam hij bij het Franse Noorderleger aan waar hij negen dagen verbleef en voor het eerst Daendels ontmoette. De Franse politieke commissarissen die met het leger meereisden, vroegen Gogel zijn voorstellen op schrift te zetten, waarna hij ze op 21 februari een in het Frans gestelde memorie ter hand stelde. Gogel gaf in ongeveer tien pagina’s een goed inzicht in zijn denkbeelden over de politieke situatie in de Verenigde Nederlanden.⁵⁸ Hij betoogde dat Nederland voor Frankrijk een belangrijke bondgenoot zou kunnen zijn, door zijn handel, koopvaardij, marine en zeehavens. Dat bondgenootschap zou tot de ondergang leiden van de gemeenschappelijke vijand Engeland, het ‘fière Albion’. Gogel waarschuwde dat men behoedzaam met de zogenaamde Nederlandse rijkdom moest omgaan. Hij benadrukte dat de overheidsschuld zeer omvangrijk was en dat de belastingen relatief hoog waren. Zou het land moeten bijdragen aan de oorlog, dan zou de bevolking deze moeten opbrengen door heffingen op progressieve grondslag. Uit een staatje met gedetailleerde tarieven bleek zijn concrete fiscale belangstelling.

Gogel liet zich in de memorie uit als een radicale activist. Hij beschouwde zijn landgenoten als flegmatiek en zelfgenoegzaam. De grote meerderheid van het Nederlandse volk vond hij in politiek opzicht onrijp. Ook was het volk moeilijk tot een actief, revolutionair optreden te brengen door een sterke godsdienstzin, maar ook een zekere gelijkheid en een bepaalde vrijheid, die toch groter waren dan in de omliggende landen. Zonder actieve steun van de Fransen zou de omwenteling dan ook niet tot stand komen. Terwijl de Republiek met Frankrijk in oorlog was, spoorde hij de Fransen aan om Nederland binnen te vallen. Gogel zag dat als gerechtvaardigd, omdat eerder ook het Oranjobewind voor zijn herstel buitenlandse hulp had ingeroepen.

Uit de memorie blijkt dat Gogel heel goed zag, dat de maatschappelijke omstandigheden in ons land minder slecht waren dan in de omliggende landen. Opmerkelijk voor een revolutionair was zijn uitspraak dat de armenzorg in Nederland goed georganiseerd was, hoewel hervormingen nodig waren. Toen hij in hetzelfde jaar op handelsreis in Londen was, schetste hij een heel wat schrijnender beeld van de Engelse maatschappelijke situatie.⁵⁹

⁵⁸ Gogel, *Memorie*, 21 februari 1794 (Franse tekst), NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 27-39, gedeeltelijk in GAGN, deel 1, 378-381.

⁵⁹ Sillem, *Gogel*, 11. Dat beeld schetste Gogel in een brief met een raadselachtige achtergrond die hij volgens Sillem in 1794 vanuit Londen aan zijn medefirmant Pluvinet had geschreven. Sillem heeft de in het Frans gestelde

Hij nam verder geen blad voor de mond en verkondigde stellige meningen. Het gepeupel (hij verontschuldigde zich voor het gebruik van de term) was Oranjegezind en was gemakkelijk beïnvloedbaar. Het was geneigd tot plunderen en overmatig gebruik van sterke drank. Daar tegenover stelde hij de rijken, die egoïsten waren, bang om ook maar het geringste van hun bezittingen te verliezen en gewend aan hun voorrechten. Gogel uitte zich in termen van wat Stuurman ‘het discours van de productieve deugd’ heeft genoemd, dat later gevoerd werd door de radicale liberalen van de negentiende eeuw.⁶⁰ Deze deugd werd afgezet tegen het parasitisme van onderen (het gepeupel) en van boven (de nietsdoende rijken). De middenklasse was volgens Gogel nog het meest geneigd tot het patriotisme. Het was de bovenlaag van de middenklasse die duidelijk een omwenteling wilde. De kleine burgerij, ambachtslieden en winkeliers waren ook wel geneigd om een revolutionaire ommekeer te steunen. Hoewel er geen grote binnenlandse aanhang was te verwachten, zou een revolutie waarschijnlijk evenmin op regelrecht verzet stuiten.

Gogel constateerde echter ook dat de patriotten erg verdeeld waren: ‘Chaque patriote a son système pour soi’.⁶¹ Hij herhaalde dat er dan ook slechts één mogelijkheid was: de Fransen moesten met hun legers de revolutie komen brengen. Concreet zouden ze een kant en klare constitutie mee moeten nemen en de privileges, gilden, provincies, rechtbanken en andere instellingen van het bestaande regime moeten afschaffen. Een revolutionair gerechtshof, ‘assisté d’une Guillotine’ zou dadelijk met zijn werkzaamheden moeten beginnen. Dit was een nogal opportunistische uitspraak. Op dat moment – februari 1794 – duurde in Frankrijk de terreur nog voort en was Robespierre nog aan de macht. Ook Van Irhoven van Dam schermde met de guillotine.⁶² Medepatriotten als Paulus, Ockerse en Wiselius hadden zich echter al van de terreur gedistantieerd, de een wat duidelijker dan de ander.⁶³ De uitspraak zou Gogel zijn hele leven lang en ook daarna nog worden nagedragen, waarschijnlijk ook omdat hij zo in tegenspraak was met de gematigde houding, die hij al spoedig na de Bataafse omwenteling toonde.

Gogels uitspraak is moeilijk te plaatsen. Verberne wist er in zijn oratie van 1948 niet goed raad mee. Hij merkte op dat dit extremisme behoedzaam moest worden geschat, en dan volgde er een moeilijk te begrijpen overweging. ‘Het is meer overmoed en gebaar om de Fransen te overtuigen van de revolutiezin der vaderlandse patriotten dan een berekend saluut aan het toen heersende régime in Frankrijk.’⁶⁴ Gogels memorie was echter juist negatief over de revolutiezin. Louter een opportunistisch gebaar voor de Fransen was het ook weer niet, want in een memorie voor intern gebruik binnen de revolutionaire organisatie kwam de gedachte van de guillotine ook voor. Wie echter de realistische schets van de weinig tot revolutie

brief in 1864 ingezien bij het echtpaar A.J.F. Burger-Gogel. Toen de correspondentie in 1909 naar het toenmalige Rijksarchief ging, is de brief vermoedelijk buiten de selectie van op te nemen stukken gebleven en verloren gegaan.

⁶⁰ Stuurman, *Wacht op onze daden*, 237-238.

⁶¹ Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 35.

⁶² Geyl, *De Nederlandse stam*, deel 6, 1503.

⁶³ Koekkoek, *The Citizenship Experiment*, 258-261.

⁶⁴ Verberne, *Gogel en de uniteit*, 6.

geneigde Nederlandse bevolking in de geschriften van Gogel en Van Irhoven van Dam leest, kan de uitspraken over de guillotine toch niet erg serieus nemen.

Gogel maakte in zijn memorie ook nog wat opmerkingen over de godsdienst. Hij verwees met instemming naar recente uitspraken van Robespierre. Deze had zich ertegen afgezet dat het atheïsme als een soort staatsreligie zou gaan fungeren; hij had de godsdienstvrijheid verdedigd, waarbij zeker ook plaats was voor het geloof in een min of meer abstract Opperwezen.⁶⁵ Gogels steunbetuiging voor godsdienstvrijheid belette hem echter niet om een hard oordeel te vellen over de politieke opstelling van de katholieken, die zich eens patriot hadden genoemd, maar zich van de Fransen hadden afgewend, volgens Gogel opgestookt door hun priesters. Hij betoogde in nogal antipapistische bewoordingen dat het patriotisme van de katholieken destijds was ingegeven door hun wens om in het openbaar hun godsdienst te kunnen uitdragen met processies en om hun dwaasheden te kunnen verkondigen. Hij sloot zich hier aan bij een algemeen vooroordeel dat katholieken bijgelovige aanhangers waren van een godsdienst die maar moeilijk tot goed burgerschap kon leiden.⁶⁶

Ook de joden moesten het bij Gogel ontgelden. Ze behoorden voor het overgrote deel tot de Oranjepartij en hadden zich tegenover de patriotten misdragen. Volgens Gogel verdienden ze het dan ook niet om het burgerrecht te verkrijgen, alvorens ze getoond hadden deze status waardig te zijn. Michman verwijst in zijn boek over de joodse emancipatie in de Bataafs-Franse tijd met enige nadruk naar Gogels opmerking over het onthouden van burgerrechten, maar vermeldt niet dat de uitspraak expliciet sloeg op de categorie joden met een fel orangistische kleur.⁶⁷ De uitgesproken orangistische neigingen van de grote meerderheid van de joodse bevolking compliceerde voor de patriotten de discussie over het toekennen van burgerrechten aan de joden. Dat lag toch al moeilijk, omdat de patriotten afhankelijk waren van de steun van sociale groepen die grotere vrijheid voor joden als een bedreiging van hun eigen economisch bestaan beschouwden. Dat laatste argument telde voor Gogel zeker niet, in zijn memorie bepleitte hij ook een algemene vrijheid van beroep en bedrijf en de afschaffing van de gilden. Hij gaf zijn oordeel op basis van de politieke kleur van het overgrote deel van de joden, dat ook zelf negatief tegenover het verkrijgen van burgerrechten stond. Slechts een kleine groep joodse intellectuelen en kooplieden had patriotse ideeën en zag het belang in van gelijke rechten voor het joodse volksdeel. Tot deze kleine groep behoorden Gogels vriend Saportas, de arts Hartog Lémon en de koopman Herman Bromet. De laatste twee kregen met steun van Gogel enkele jaren later als eerste joden in Europa een plaats in een nationale volksvertegenwoordiging.⁶⁸

Het standpunt dat er zonder Franse militaire bijstand geen sprake kon zijn van een revolutie, werd door Van Irhoven van Dam in enkele brieven aan Daendels

65 Robespierre hield onder meer een speech over de godsdienst voor de Parijse Jacobijnenclub op 21 november 1793, aangehaald in *GAGN*, deel 1, 379 noot; zie ook Scurr, *Robespierre*, 266-267.

66 Hagen, 'Een meer of min doodlyken haat', 121-122.

67 Michman, *Dutch Jewry*, 29.

68 Bloemgarten, *Lémon*, hoofdstuk 3.

nog eens ondersteund, nadat Gogel eind februari in Amsterdam was teruggekeerd.⁶⁹ Ook stuurden de Bataven aan het Franse Noorderleger een ‘commercieele’ nota, die waarschijnlijk een gezamenlijk product van Gogel en Goldberg was.⁷⁰ In ieder geval verkondigde het stuk – door hun nauwe samenwerking in deze tijd – beider opvattingen.⁷¹ Zij noemden de economische en financiële situatie van het eigen land miserabel. Zij benadrukten het bestaan van een hoge overheidsschuld, ze noemden een te hoog bedrag van 1 miljard gulden in plaats van de werkelijke $\frac{3}{4}$ miljard. Hiermee wilden ze de mening van de Fransen bestrijden dat met de verovering van de Republiek een rijke bron van inkomsten kon worden aangeboord. Dit was het begin van een langjarige discussie tussen de Fransen en de Bataven over de mythe van het steenrijke Nederland. De zorg van Gogel en Goldberg was om de rijkdom van het eigen land te relativeren en de Fransen te laten zien dat het leeghalen van Nederland voor de langere termijn de gezamenlijke welvaart van beide landen zou aantasten. Zij waarschuwden ook tegen het op grote schaal betalen met assignaten, waardelose schuldbekentenissen, zoals de Franse overwinnaars in de Zuidelijke Nederlanden hadden gedaan.

Intussen gingen de patriotten zich organiseren op basis van een *plan van samenwerking*. De geestverwanten moesten zich ‘in kleine clubs’ verenigen waartoe ‘niemand dan personen van de allerbeproefdste trouwe behoren te worden toegelaten’. Naast deze revolutionaire comités werden er ‘leesgezelschappen’ gevormd, ter voorlichting aan ‘den gemeenen man’, in ‘de lagere classen’.⁷² Gogel maakte in Amsterdam niet alleen deel uit van het Comité revolutionair, een voortzetting van de club rond Van Irhoven van Dam, maar was ook lid van het leesgezelschap dat de codenaam Letter Z droeg.⁷³ Het aantal patriotse organisaties en hun ledental namen in de eerste helft van 1794 snel toe, niet alleen in Amsterdam, maar ook in andere steden. Er werden ‘blaadjes en boekjes gedrukt, verspreid en gestrooid’ en de hoop op een omwenteling groeide.⁷⁴ Anders dan in de jaren tachtig, toen de patriotten de traditionele kaders wilden herstellen, hadden de voormannen nu drastische hervormingen voor ogen.

EEN POGING TOT OMWENTELING

In de tweede helft van 1794 zou Gogel nog twee maal, in augustus en oktober, de gevaarlijke reis naar het Franse leger in de Zuidelijke Nederlanden ondernemen. De strategische positie van Frankrijk was intussen gewijzigd. Op 26 juni 1794

69 Van Irhoven van Dam aan Daendels, 3 en 10 maart 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, een passage van de brief van 10 maart in GAGN, deel 1, 382.

70 ‘Examen des vrais intérêts de la France relativement à la Hollande’, in: GAGN, deel 1, 382–390. Colenbrander (GAGN, deel 1, xxx en 368 noot) houdt Goldberg voor de auteur, anderen – onder wie I.J. Brugmans in zijn *Paardenkracht en mensenmacht*, 10 noot – menen dat het stuk van Gogel was.

71 Zappey, *Goldberg*, 14.

72 Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 48–51.

73 De schrijfwijze is ook wel Comité Revolutionair of Comité Révolutionnaire. Hier wordt in de tekst de schrijfwijze Comité revolutionair aangehouden die in de Nederlandse literatuur de meest gebruikelijke is.

74 GAGN, deel 1, 370.

versloegen de Franse troepen een Oostenrijks-Nederlands leger bij Fleurus, ten noordoosten van Charleroi. Toen na de val van Robespierre eind juli 1794 een gematigder bewind aan de macht kwam, zetten de Fransen de oorlog met kracht voort.

Zowel de Oranjegezinden als de patriotten verkeerden in grote onzekerheid over de toekomst. Raadpensionaris Van de Spiegel had stadhouder Willem v in een brief van 10 juli 1794 al geadviseerd om het hoofd koel te houden. Hij voorspelde dat de patriotse clubs de regenten onder druk zouden zetten om zo politieke veranderingen af te dwingen. Er was dan ook een ‘ferme en imposante houding’ van de stadhouder vereist om ‘de Republiek te houden bij hetgene zij is en zoo weinig toe te geven aan de aristocratie als aan de democratie’.⁷⁵

Ook de patriotten voelden zich onzeker. De gevolgen van de overwinning bij Fleurus en de val van Robespierre waren moeilijk in te schatten, evenals de krachtsverhoudingen in eigen land. Gogel schetste in zijn gedenkschrift de gebeurtenissen tijdens een vergadering van de gezamenlijke revolutionaire comités in de nacht van 31 juli op 1 augustus 1794 in de herberg Het Wapen van Amsterdam in de Haarlemmerhout. Dertig afgevaardigden uit de provincies Holland, Overijssel, Utrecht en Groningen bespraken hun tactiek onder voorzitterschap van Jacob Hahn. Ze concludeerden dat de tijd voor een revolutie in eigen land nog niet gekomen was, omdat men onvoldoende van de plannen van de Fransen wist. De patriotten verdachten de Fransen er zelfs van dat ze het met de gehate stadhouder op een akkoord wilden gooien. De vergadering besloot daarom het Amsterdamse Comité revolutionair te machtigen tot nieuwe onderhandelingen met de Fransen. Het Comité gaf zijn leden Gogel en Van Dam opdracht te overleggen met de Franse afgevaardigden in het pas veroverde Brussel. Zij moesten aandringen op het verhaasten van de oorlogsoperaties door de Fransen die bevreesd leken om ‘zich in het ’t waterland te begeven’.⁷⁶ Om te voorkomen dat het land als overwonnen gebied zware lasten opgelegd zou krijgen, dienden ze de belofte van onafhankelijkheid te verkrijgen.

Gogel en Van Dam vertrokken op 4 augustus uit Amsterdam en reisden – rekening houdend met de militaire linies – via Kleef, Aken en Leuven naar Brussel waar zij op 14 augustus aankwamen.⁷⁷ Na overleg met de burger-representanten die de Franse troepen vergezelden, reisden ze door naar Daendels, die zich in Antwerpen bevond. Gogel en Van Dam overhandigden daar een memorie aan de representanten waarin de Fransen tot spoed werden gemaand. Aanvankelijk boekten ze weinig resultaat, totdat ze de representanten zover kregen om Daendels met hun boodschap naar Parijs te sturen. Deze keerde op 1 september terug met de opdracht aan generaal Pichegru om met het Noorderleger de aanval op de Republiek te openen. De afspraak werd gemaakt dat de patriotten in Utrecht en Amsterdam de revolutie zouden uitroepen, zodra het Franse leger de Maas was overgetrokken.⁷⁸ Als

75 Van de Spiegel aan Willem v, 10 juli 1794, in: *GAGN*, deel 1, 401.

76 *GAGN*, deel 1, 371.

77 *Ibidem*, 370.

78 Er is wel gesuggereerd dat Daendels zijn secretaris, de bekende publicist Gerrit Paape, een brief aan Gogel

de omwenteling in deze beide steden zou slagen, zouden de Fransen het Amsterdamse Comité revolutionair als wettige regering van het land erkennen. Met deze toezegging keerden Gogel en Van Dam op 6 september naar Amsterdam terug.⁷⁹ Kort daarna trok Pichegru met zijn leger Staats-Brabant binnen, hij vestigde zijn hoofdkwartier in Tilburg in het huis van Pieter Vreede, die zich daar na zijn vlucht uit Leiden in 1787 na wat omzwervingen had gevestigd. De Fransen hielden zich echter niet aan hun belofte om uiterlijk 15 september de rivieren over te trekken. De teleurstelling bij de Hollandse patriotten was groot, vooral omdat ze zagen dat het Oranjabewind met steeds grotere problemen te kampen kreeg en ze de tijd rijp achtten voor een Franse interventie.

Gogel had in zijn memorie van februari 1794 al verwezen naar een uitspraak van de thesaurier-generaal van het Oranjabewind, Hieronymus van Alphen, die openlijk een diepe vertrouwensbreuk tussen staat en kapitaal had gesignaleerd.⁸⁰ Dat had hij in december 1793 gedaan in zijn financiële overzicht, de 'generale petitie' voor 1794, die wel is omschreven als de zwanenzang van de oude constitutie. Negen maanden later slaagde het regentebewind er inderdaad niet meer in geld los te krijgen op de kapitaalmarkt waarmee de Republiek in feite bankroet was.⁸¹ De patriotse bankiers, de 'geldzakken', zoals raadpensionaris Van de Spiegel ze noemde, voerden op de beurs volgens de historicus Jorissen 'een politieke oorlog'.⁸² Maar ook orangistische financiers als Hope wilden geen leningen meer verstrekken. Van de Spiegel dacht nog aan forse ingrepen, zoals een maatregel om het overbrengen van kapitaal naar Engeland te verbieden.⁸³ Tot dergelijke drastische maatregelen kwam het echter niet meer.

In afwachting van de aarzelende Fransen begonnen de patriotten in Amsterdam zich toch maar van wapens en munitie te voorzien. In het bijzonder Kraijenhoff en Gogel waren daarmee belast, de eerste kende de militaire zaken, de tweede was als koopman goed bekend met de wapenhandel. Op verschillende plaatsen werden wapens verborgen. Er werden bovendien personen geworven 'welke genegen waren hun bloed voor 't vaderland te spillen'.⁸⁴ De autoriteiten letten echter scherp op. Gogel zag zich genooddaakt om 800 geweren, die voor de opstand in Amsterdam bedoeld waren, na enige 'haspelingen met de hoofdofficier en de raad ter admiraliteit' naar Zeeland te sturen. Hij wendde voor dat deze als handelswaar bestemd waren voor verscheeping naar de kust van Guinea.

Omdat de Fransen nog steeds niet waren verschenen, waagde Gogel begin oktober voor de derde maal de tocht naar het Franse leger. Op 6 oktober overhandigde hij twee memories aan de Franse representanten. Gogel drong in de ene memo-

liet opstellen hoe deze bij de revolutie in Amsterdam te werk moest gaan, Altena, *Gerrit Paape*, 400. De suggestie is gebaseerd op een veronderstelling van Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 163, die echter terecht door Colenbrander is aangevochten in *GAGN*, deel 1, lix, 406 noot. In werkelijkheid gaat het om een brief van Valckenaer aan N. van Staphorst van 13 augustus 1794.

79 *GAGN*, deel 1, 372.

80 *Ibidem*, 380.

81 Pfeil, 'Van Thesaurier-Generaal tot Generale Thesaurie', 225-226.

82 Jorissen, *De overgave van Amsterdam*, 47.

83 Rapport van de Britse ambassadeur Lord St. Helens, 19 augustus 1794, in: *GAGN*, deel 1, 476.

84 *GAGN*, deel 1, 373.

rie opnieuw aan op een interventie van de Fransen.⁸⁵ In de andere memorie stelde hij een overeenkomst voor om misbruik met assignaten door de Franse troepen te voorkomen. Enkele dagen later toonde Gogel zich optimistisch in een brief aan het Amsterdamse Comité revolutionair. Zijn zending verliep voorspoedig en hij had zelfs een bijdrage kunnen leveren aan de afwikkeling van de capitulatie van Den Bosch, waarschijnlijk door zijn kennis van de streek.⁸⁶ Daendels en hij oordeelden dat de revolutie in Amsterdam op 15 oktober moest plaatsvinden. Ook Utrecht zou zich dan van zijn ‘despoten’ moeten ontdoen.

Het optimisme was wat voorbarig. De Fransen waren namelijk verdeeld over de vraag of ze zouden doorstoten naar de Republiek. Zelf wilde Gogel bij het Franse Noorderleger in Brabant blijven om de belangen van het Bataafse volk te behartigen.⁸⁷ Dat werd hem door de Fransen echter niet toegestaan. Er was namelijk irritatie ontstaan over het eigenmachtige optreden van Daendels, die een Nationaal Comité en een eigen leger had opgericht, waarmee hij aankondigde Gelderland en Overijssel te zullen binnenvallen. Hij kreeg zelfs enige tijd huisarrest opgelegd.⁸⁸ Daendels had Gogel en Vreede bij zijn plannen betrokken en Gogel kreeg van de Fransen het dringende verzoek om te vertrekken.⁸⁹ ‘Verdrietig’ over de gang van zaken had Gogel voor zijn gedwongen vertrek een ‘vrij heftige’ vergadering met de Franse representanten.⁹⁰

Gogel fungeerde nog als koerier voor Vreede, die later in zijn autobiografie optekende dat zijn vrouw geheime berichten in de kleding van Gogel had genaaid die deze voor de Brabantse patriotten naar Holland moest overbrengen. Bij ontdekking zou dit alle betrokkenen lelijk hebben kunnen opbreken.⁹¹ Een geheel andere kennismaking was die met de afgezette secretaris van Den Bosch, de Oranjegezinde Caspar van Breugel, bij wie Daendels ingekwartierd was. Gogel zal met deze fiscale deskundige over de financiële situatie van het land hebben gediscussieerd. Hij zal het echter zeker niet eens zijn geweest met de onbeholpen poging tot bemiddeling tussen raadpensionaris Van de Spiegel en de Fransen die Van Breugel korte tijd later deed.

Intussen was begin oktober in Amsterdam de spanning opgelopen. Daar verspreidde zich het gerucht dat Engelsen in de stad gelegerd zouden worden en dat de stad in staat van verdediging zou worden gebracht door inundatiemaatregelen. De Amsterdamse leesgezelschappen lieten een protestpetitie rondgaan die op 14 oktober met zo’n 3600 handtekeningen aan het stadsbestuur werd overhan-

85 Ibidem, 413.

86 De Fransen vermeldden deze bijdrage van een ‘fils d’un officier’ in het paspoort dat ze aan Gogel voor de terugreis uitreikten, NA, Gogel, inv.nr. 1, aangehaald in Jorissen, *De patriotten te Amsterdam*, 101.

87 Gogel aan Amsterdams Comité revolutionair, 10 oktober 1794, NA, Gogel, inv.nr. 1, ook in GAGN, deel 1, 414-415.

88 Rosendaal, *Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk*, 448.

89 Van der Heijden en Sanders, *Van der Willigen*, 233. Volgens Van der Willigen, die Daendels behulpzaam was bij het inzamelen van geld, maakten onder anderen Gogel en Vreede deel uit van het comité van Daendels.

90 GAGN, deel 1, 375.

91 Vreede, *Levensloop*, 78. Dit zou volgens de autobiografie in 1791 hebben plaatsgevonden, maar het ligt meer voor de hand de gebeurtenis in de tweede helft van 1794 te plaatsen. Het verslag is pas in 1835-1836 door Vreede op schrift gesteld en het manuscript is slordig wat de datering betreft.

digd. De regenten hielden de touwtjes echter strak in handen. Er werden wapens in beslag genomen, de leesgezelschappen en andere politieke genootschappen werden verboden. Zes leden van het elfkoppige organiserende comité werden tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld. Van Irhoven van Dam, Goldberg, Van Staphorst en Kraijenhoff konden naar de Zuidelijke Nederlanden vluchten. Gogel die eind oktober in Amsterdam was teruggekeerd, moest weer snel naar Bremen afreizen. Eind oktober was de patriottenbeweging in Amsterdam vleugellam.⁹² Van Gogels optimisme was weinig meer over. Hij vreesde zelfs dat verzoeningspogingen van de Oranjepartij gericht op vrede met Frankrijk zouden gelukken, waardoor 'de goede zaak misschien geheel verloren zoude zijn'.⁹³ Daarbij had hij waarschijnlijk ook de bemiddelingspoging van Van Breugel in gedachten.

Het liep echter anders. Aanvankelijk achtte Pichegru met het vastleggen van de grens bij de Waal-Merwede zijn doel bereikt, maar moeilijkheden met de ravi-taillering in de inmiddels leeggeplunderde Generaliteitslanden brachten hem ertoe toch de Republiek binnen te trekken.⁹⁴ Door de strenge vorst van december 1794 verdween de natuurlijke grens van de grote rivieren. Vanaf 27 december vond een nieuwe opmars van de Fransen plaats. Rond de jaarwisseling zag de situatie er voor het stadhouderlijk bewind vrij hopeloos uit. De in Nederland gelegerde Engelse troepen gaven geen steun, maar wekten bij de burgerij wel grote ergernis door hun bandeloze gedrag. Van Hogendorp, tot het laatste toe trouw aan de stadhouder, probeerde tevergeefs nog een legertje van orangistische vrijwilligers bijeen te brengen. Voor Gogel had 1794 in het teken gestaan van zijn drie reizen naar het Franse leger waarbij hij concrete politieke onderhandelingen moest voeren. Hij wilde een interventie van de Fransen bewerkstelligen om zo de Bataafse idealen te verwezenlijken. Zijn dilemma was dat hij tegelijkertijd de zelfstandigheid van het land zoveel mogelijk wenste te bewaren. De ervaringen in 1794 droegen sterk bij aan zijn politieke bewustwording.

92 Hell, 'Revolte, rust en revolutie', 375.

93 GAGN, deel 1, 375.

94 Rogier, *Eenheid en scheiding*, 249-250.